

Розділ III. Гірське ландшафтно-кліматичне і соціальне середовище як важливі чинники формування психології горян

Світлана Білозерська,

кандидат психологічних наук, доцент
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка
(м. Дрогобич)

Svitlana Bilozerska,

Candidate of Psychological Science,
Ivan Franko Drohobych State
Teacher Training University
(Drohobych)

Світлана Мащак ,

кандидат психологічних наук, доцент
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка
(м. Дрогобич)

Svitlana Mashchak,

Candidate of Psychological Science,
Ivan Franko Drohobych State
Teacher Training University
(Drohobych)

**УДК 159.922.7:37.034-057.874
Б 61, М 38**

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МОЛОДІ ДО ЗАСВОЄННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

PSYCHOLOGICAL READINESS OF YOUNG PEOPLE TO ASSIMILATE THE MORAL AND SPIRITUAL VALUES

У статті актуалізовано проблему формування в учнівській молоді духовності, морально-духовних цінностей. Обґрунтовано їх залежність від вікових аспектів, від детермінованих зовнішніх чинників та схвалення з боку інших людей, які допомагають молодій людині самоудосконалюватись згідно з ідеєю та вибраним образом досконалості.

Ключові слова: духовність, мораль, моральний вибір, морально-духовні цінності, ціннісні орієнтації.

In the article we have the problem of the formation and modified pupils spiritual, moral and spiritual values. Proved their dependence on age aspects of deterministic external factors and approvals from other people who help a young person samoudoskonalyuvatyvs accordance with the idea and selected the image of perfection.

Keywords: spirituality, morality, moral choice, moral and spiritual value, moral values.

В статье актуализирована проблема формирования в учащейся молодежи духовности, морально-духовных ценностей. Обоснована их зависимость от возрастных аспектов, от детерминированных внешних факторов и одобрения со стороны других людей, которые помогают молодому человеку самосовершенствоваться по идее и выбранному образом совершенства.

Ключевые слова: духовность, мораль, нравственный выбор, морально-духовные ценности, ценностные ориентации.

Постановка проблеми. Головною метою розвитку українського суспільства на зламі століть є становлення морально досконалої особистості. Це у свою чергу, нерозривно пов'язано із проблемою духовного відродження нації, демократизацією та гуманізацією навчання, виховання та розвитку молоді. Ми часто зустрічаємо молодих людей, які переважно живуть чужими думками і почуттями, вони егоїстично орієнтовані на себе і підкоряють свої міркування не істині, а вигоді. Ми можемо спостерігати як генеруються такі небезпечні явища, як руйнація цінностей, криза моралі і прасвідомості, соціальна нестабільність і політична дезорганізація.

Факт амбівалентності суб'єктивного життя особистості ще відзначали давньогрецькі мислителі. Проте, у своєму житті людина повинна орієнтуватися на власне сумління, задумуватись і прагнути одержати відповіді на питання про зміст і призначення власного життя, пізнати світ і себе у ньому. Така потреба пізнання співвідноситься з категорією духовності, яка є важливим фактором розвитку цивілізації, відкриттям нових норм суспільного життя. Оскільки сучасність висуває на перший план психологічних досліджень проблему морального виховання і розвитку особистості, інтерес до неї та її актуальність залишаються невичерпними.

Соціально-економічні процеси, що мають місце в Україні, безумовно впливають і на певні перетворення в сфері морально-духовних відносин людей. Вони ламають або деформують сталі ідеали, погляди, переконання, цінності, породжують нові або відроджують давно забуті. Не дивно, що моральна сфера людських відносин все щільніше привертає увагу спеціалістів різних галузей, але спеціальних досліджень з даної проблематики недостатньо. Психологічний аналіз формування моральності та духовності молоді людини набуває особливої актуальності і значущості. В зв'язку з цим нами зроблено спробу розкрити деякі питання генезису суб'єкта морального розвитку, його поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Морально-духовні цінності лежать в основі вибору життєвих цілей людини, вони пояснюють причини її поведінки. Їх характер і зміст визначають загальну спрямованість особистості, яка, у свою чергу, зумовлює моральну активність людини, виражену в інтенсивності процесів освоєння соціальних цінностей. Саме тому, можливість та доцільність психологічного вивчення духовності отримує переконливе позитивне звучання за умови переведення наукового розгляду даного феномена у контексті психології особистості. З цього приводу український науковець М. Боришевський зазначав, що морально-духовні цінності втілюються у найрізноманітніших виявах активності та самоактивності людини, спрямованих на утвердження у міжлюдських стосунках таких начал як доброта, справедливість, толерантність, щирість, сумлінність, взаємоповага, власна гідність, відповідальність, принциповість [2].

Цінності, як якісна характеристика особистості, об'єднують психічне та соціальне в людині, що займає важливе місце в регуляції її поведінки. Вони стимулюють розвиток психічної активності особистості, надаючи тим самим завершеність виховному процесу як цілісного, заснованого на органічному зв'язку функціональної і психічної діяльності, виступають характеристикою особистості, сформованої в психологічному і соціальному планах.

М. Боришевський підкреслює що «світоглядні ціннісні орієнтації як складова системи духовних цінностей є базовим утворенням у структурі свідомості та самосвідомості особистості і визначають зміст Я-концепції, а відтак і образу «Я» [2, с. 61].

І.С.Булах вказує на значну роль совісті у морально-духовному розвитку особистості взагалі та становленні її морально-духовної самосвідомості. Це духовне осягнення особистістю з позиції моральної самооцінки цілісності власних життєвих звершень. Совість, констатує вчена, є автономною духовною інстанцією, яка керується власними інтимними підставами, даючи змогу особистості оцінювати реальні умови дотримання загальних норм моралі у ситуаціях конфлікту. Вона «є потаємною, внутрішньо прихованою здатністю особистості. Голос сумління постає як таїна людської душі, що мало піддається гучному озвученню, він заявляється у самих глибинах ества – у самості, скеровуючи дії і вчинки «Я» особистості» [3, с. 155].

А.Маслоу стверджує, що «людина не зробить гідного життєвого вибору, поки не почне прислухатися до самої себе, власного Я у кожен момент свого життя [4,с.110]».

Змістовне наповнення ціннісних орієнтацій традиційно представляється як єдність емоційного, когнітивного та поведінкового елементів. У процесі розвитку ціннісних орієнтацій відбувається насамперед емоційне оцінювання, емоційне переживання зовнішньої ситуації, явища-цінності. Це перший найбільш безпосередній і інтуїтивний зв'язок особистості з новим явищем дійсності, і в процесі встановлення цього зв'язку актуалізуються установки, потреби, мотиви особистості. Становлення ціннісних орієнтацій передбачає також раціональне оцінювання, пов'язане з усвідомленням спонукань, мотивів, вчинків, що і складає когнітивну основу елемента ціннісних орієнтацій. Важливе місце в структурі ціннісних орієнтацій належить і поведінковому елементу. При цьому слід підкреслити, що названий елемент являє собою «практичне вираження» ціннісних орієнтацій, облік реальних можливостей особистості у цій діяльності.

Дослідником Е. В. Соколовим виділяються такі найважливіші функції ціннісних орієнтацій: адаптивна, що виражає здатність особистості задовольняти свої основні потреби тими способами і за допомогою тих цінностей, якими володіє дане суспільство, адже людина прагне прийняти цінності та передати іншим, досягти визнання, успіху; захисну – ціннісні орієнтації виступають свого роду «фільтрами», які приймають лише ту інформацію, яка не вимагає істотної перебудови всієї системи особистості; пізнавальна, спрямована на об'єкти і пошук інформації, необхідної для підтримки внутрішньої цілісності особистості; координації внутрішнього

психічного життя, гармонізації психічних процесів, узгодження їх у часі і стосовно до умов діяльності [6, с. 174]. Таким чином, в цінностях, з одного боку, систематизується, кодується моральне значення суспільних явищ, а, з іншого боку, ті орієнтири поведінки, які визначають її спрямованість, і виступають кінцевими підставами моральних оцінок. Усвідомлення необхідності реалізації в своїй поведінці певної системи цінностей і тим самим усвідомлення себе суб'єктом історичного процесу, творцем «належних» моральних відносин стає джерелом самоповаги, гідності та моральної активності особистості.

Слід погодитися з В. А. Ядовим в тому, що включення ціннісних орієнтацій в структуру особистості «дозволяє вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, витоки якої слід шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, ідеології, культурі, в особливостях соціально-групової свідомості того середовища, в якій формувалася соціальна індивідуальність і де протікає повсякденна діяльність людини» [7, с. 16]. Ціннісні орієнтації як система соціальних установок, спрямовані на соціальні цінності, «сприяють оптимізації поведінки, дозволяють особистості задовольнити свої основні потреби тими способами, за допомогою тих цінностей, якими володіє суспільство» [6, с. 175]. Молода людина, засвоюючи цінності свого середовища, перетворює їх на ціннісні орієнтири, мотиваційні сили своєї поведінки, стає активним суб'єктом громадської та інших видів діяльності.

Мета статті – аналіз проблеми формування психологічної готовності молоді до засвоєння морально-духовних цінностей.

Виклад основного матеріалу. У кожній особистості своя мораль, свої моральні підвалини, які формуються з ряду причин. Спочатку, під дією виховання батьками в дитячому віці. Саме в дитинстві наші батьки і матері вкладають у нас основні людські поняття: добро, зло, любов, щирість, вірність, відданість.

Надалі, свій відбиток на мораль людини, накладає громадська думка, яка обмежує її від ряду неприпустимих вчинків і дій (вбивство, крадіжка, образа), бо жити в соціумі – це значить жити за його законами, традиціями.

У дошкільному і молодшому шкільному віці закладається фундамент моральності, засвоюється загальнолюдський мінімум моральних норм. Це також сензитивний період для формування моральних почуттів. І саме сила і глибина цих почуттів, їх вплив на поведінку дитини, на її ставлення до людей, природи, до результатів людської праці визначають міру моральної активності. Підлітки піднімаються вже на рівень усвідомлення моральних вимог, формування уявлень про моральні цінності, розвитку здатності до моральної оцінки. Інтенсивне спілкування виступає основою для «тренування» їх моральної поведінки. У період ранньої юності у людини формуються моральні уявлення світоглядного рівня: про сенс життя, про щастя, про людину як вищу цінність, юнаки є вже готовими здійснювати моральний вибір. Зауважимо, що вікові межі періоду молодості є нечіткими - це період від 17-18 до 20-40 років. Зрозуміло, що система цінностей в сімнадцять років буде дещо відрізнятись від системи цінностей тридцятирічних. У сімнадцять років змінюється характер навчальної та громадської діяльності, вона виходить за межі школи, а юнак чи дівчина усвідомлює те, що володіє низкою психологічних якостей і станів – взаєморозуміння, почуття обов'язку, честі, гідності, принциповості, дисциплінованості і здатна до осягнення законів професійної діяльності, виробу стійких та усвідомлених морально-етичних цінностей. У 16-17 років старшокласники прагнуть утвердити свою внутрішню незалежність, підкреслити самостійність у прийнятті життєво важливих рішень, вони здатні до самовиховання та самоосвіти. Це період сенситивний у психологічному, соціальному планах щодо формування системи моральних цінностей, почуттів, переконань, дій, створюються сприятливі внутрішні та зовнішні передумови для формування наукового світогляду, пізнавальних можливостей, інтелекту, вияву творчих здібностей у різних галузях мистецтва, науки, побуту, формується нестандартний підхід до сприймання і вирішення вже відомих питань, розвивається вміння підпорядковувати особистісні проблеми до широким групових, суспільних.

Зазначимо, що у самосвідомості молодої людини періоду ранньої юності реалізується уявлення про себе як про індивідуальну, неповторну цілісність, а це викликає до появи нової цінності – бажання бачити себе кращим, розумнішим, успішним, сучасним, щасливим.

Потреба у самопізнанні та самовизначенні не тільки характеризує ставлення молодої людини до навколишньої дійсності, але у ній вона неодмінно знаходить матеріал для творення свого «Я», а «Я – моральне» до 20 років стає складовою «Я – концепції».

Варто зазначити, що для юності характерною рисою є вікова інтровертованість, самотність молодої людини дозволяє їй реалізувати здібності. Ця особливість юнацького віку дещо відрізняється від усамітнення дорослих. А.В. Мудрик зазначає, що дорослі наодинці із собою відкидають ті ролі, які вони виконують у житті, стають самими собою. Юнаки, навпаки, сам на сам програють ті ролі, котрі їм недоступні у реальному житті. Е. Фромм констатує, що моральна самотність так само важко переноситься як і фізична; більше того, фізична стає нестерпною лише в тому випадку, якщо веде за собою самотність моральну. Дружні стосунки, перше кохання, особистісні контакти і підтримка референтних дорослих дозволяє долати вікову інтровертованість і веде до зміни системи цінностей.

Зауважимо, що сучасному молодому поколінню сімнадцятирічних притаманний розумно-практичний, тверезий погляд на систему життєвих цінностей, значно вища незалежність від батьківської опіки. Можливо, це пов'язано із тим, що значна частина юнаків та дівчат виховувались у неповних сім'ях, де батьки роками працювали за кордоном, а рішення потрібно було приймати без порад і підтримки батьків, та й XXI століття

значно розширило інформаційні можливості взаємодії, активізувало формування вмінь та навичок активно і адекватно шукати сенс свого життя і місця в ньому. Складнощі та суперечності власного життя заставляють молоду людину обирати: або у тебе відкритий і сміливий погляд на себе і світ, включаючи проблеми морально-етичних цінностей і їх вибору, або ж світ знівелює тебе. Усвідомлення соціальної перспективи, яка виражається в діалектиці минулого – теперішнього – майбутнього «Я» веде до часткової гармонізації особистості і розширює перспективи подальшого розвитку у двадцять, двадцять п'ять років.

Окрім того, структура цінностей молодих людей характеризується ієрархічною системою, у ній наявні різноманітні мотиваційні тенденції, котрі стали цінними для особистості з погляду майбутнього. У двадцять – це вибір професії, у двадцять п'ять – одруження, народження дітей, у тридцять – кар'єра і матеріальна незалежність, у сорок – гармонізація усіх сфер особистого і суспільного життя. Але, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, зразків не завжди проходить успішно і кожна молода людина приймає і творить для себе свою систему цінностей. Часто особистість привчається поводитись у відповідності до омріяного зразка, системи особистих чи суспільних цінностей, але не може усвідомити їх реальний зміст. Ці процеси глибинні, тому дуже часто зміни, що відбуваються у моральній сфері залишаються непоміченими. Але, саме тоді, існує потреба і необхідність допомоги зі сторони дорослого. Зрозуміло, така взаємодія забезпечує адекватність самооцінки, а молода людина у всій неповторності проявів власної «Я-концепції» починає переоцінювати систему цінностей і обирати моральні орієнтири у ній.

Моральні проблеми, що виникають у вчинках людей дуже часто залишаються непоміченими молодими людьми, якщо у їх взаємодії з іншими не було відповідних моральних знань. Різноманітний характер інформації, значний її обсяг з питань вияву моральних колізій призводить до значної різниці у змісті моральних знань, у характері та засобах її сприймання молодими людьми, а отже, й до різного ставлення до одного і того ж суспільного явища, вибору цінностей. Саме тому, моральні знання виступають початковою ланкою в опануванні особистістю моральних та духовних цінностей.

У багатьох психолого-педагогічних дослідженнях наголошується на тому, що наявність моральних цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до довкілля, яка виникає зі значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для її життя. Вони, за своєю суттю, є результатом оволодіння оточенням з погляду його значення для задоволення потреб особистості і свідчать про рівень її соціальної зрілості. Засвоєні особистістю соціальні норми і вимоги, які становлять зміст її ціннісних уявлень, зумовлюють спрямованість її активності, вибір сфер і засобів реалізації нею своєї внутрішньої позиції, ставлення до тих чи інших явищ навколишнього життя. При цьому особистість починає будувати й узгоджувати свої стосунки з навколишніми, спрямовувати свої зусилля на самовдосконалення відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, власних переконань і поглядів.

Поведінка, яка підпорядкована системі власних моральних цінностей і є їх реалізацією, свідчить про звільнення молодої людини від ситуативних впливів, про її здатність до свідомого керування своєю активністю, в тому числі й соціальною. У зв'язку з цим моральні цінності набувають ролі внутрішнього механізму регуляції поведінки. Таке розуміння цінностей дає підстави розглядати їх не тільки як елементи мотиваційної структури особистості, а ще й як важливий елемент структури моральної свідомості, який виступає основою для здійснення людиною вибору тих чи інших соціальних нормативів. Оскільки цінності за своєю суттю є установкою на реалізацію у вчинках тих чи інших елементів матеріальної і духовної культури суспільства, їх вивчення – важлива ланка аналізу соціальної детермінації активності, а також соціально-психологічної адаптації особистості, свідченням якої є адекватне співвідношення її цінностей і цінностей суспільства, тобто індивідуалізоване відтворення в поведінці й діяльності соціально значущих норм і вимог. У зв'язку з цим очевидним стає тісне поєднання цінностей з ідеалами, оцінними критеріями особистості, які утворюють психологічну базу їх формування. У результаті такої функціональної єдності моральні цінності виступають у вигляді певного еталону для оцінки відповідних до конкретних умов зразків соціальної поведінки.

Проведене нами діагностичне дослідження, мета якого – визначення ціннісних орієнтацій молодих людей віком від 18 років до 25 років та розуміння ними моральних норм, показало, що у них система цінностей – гуманістична, а цю систему цінностей за результатами дослідження можна розділити на такі групи: сформована система цінностей і правильне розуміння моральних норм; сформована система моральних цінностей і правильне неповне розуміння системи моральних норм; елементарна система цінностей і неправильне розуміння моральних норм. За методикою С. Бубнова адаптованою до мети дослідження ми вивчали такі параметри як здоров'я, спілкування, любов, дружба, матеріальне становище, соціальна активність, милосердя, відпочинок. Система цінностей у 18-ти річних і 25-ти річних відрізнялась за вибором критеріїв матеріального, кохання, здоров'я, соціальної активності. Але, вісімдесят відсотків респондентів об'єднувала така цінність, як милосердя, допомога іншим. 20% молодих людей на перший план ставлять матеріальні цінності, здоров'я і добробут власної родини.

У структурі пріоритетних проблем формування моральних цінностей молоді слід виділити їх право на особисту свободу вибору, індивідуальність, творчість, гармонійний розвиток, враховувати ступінь зміни ціннісних орієнтацій, які тісно пов'язані із закономірностями та реаліями розвитку суспільства. І хоча більшість молодих людей до тридцяти років обирає прагматичну систему моральних цінностей, у якій домінує матеріальне, кожен другий шукає можливість поєднати духовно-моральні і прагматичні у ній.

Таким чином, обираючи відповідну лінію поведінки, індивід усвідомлює себе як відносно самостійну частину суспільної системи, як особистість, що відповідальна перед суспільством і перед собою за виконання обов'язків, дотримання норм і правил. За наявності такої основи знання норми перетворюються в істинні переконання, які в конкретних ситуаціях виражаються в мотивах, що спонукають людину до адекватної правильної поведінки у відповідній ситуації.

Цілеспрямованість поведінки залежить також від тактики, пошуку і правильного вибору із об'єктивно існуючих норм поведінки того, що було б адекватно до прийнятого рішення.

Ще Аристотель у своїй роботі «Нікомахова етика» підкреслював наявність цієї проблеми. Він виділив дії суб'єкта «через невідання» та «у невіданні». Дія «у невіданні» — коли людина свідомо обирає незнання. Дія «через невідання» має місце тоді, коли деякі обставини залишаються невідомими, але саме вони змінюють сенс вчинку незалежно від волі діючої особи. У цьому випадку варіанти поведінки лишаються прихованими незалежно від волі людини і саме тому її дії будуть мати інший сенс, ніж вона припускала [1].

У виборі варіанту поведінки також важливу роль відіграє мотивація: чому саме цьому вчинку віддається перевага? Чим зумовлений такий вибір? Завжди, коли йдеться про свободу вибору, є зрозумілим, що він відбувається у площині добра або зла. Але не можна ігнорувати варіант вибору між двома видами зла (покарання злочинця-рецидивіста допускає вибір між смертною карою та довічним ув'язненням). Приймаючи рішення у кожній конкретній ситуації, треба пам'ятати, що менше зло не є добро, а вся різниця полягає лише в тому, яке з негативних рішень завдасть менше шкоди суспільству з моральної точки зору.

Для того, щоб вибір вчинку, тобто мети й відповідного їй рішення, був найбільш ефективним з практичної та моральної сторони, людина повинна знати всі варіанти можливих дій, завдяки чому зможе визначити найкращий з її точки зору.

Відсутність достатньої інформації для прийняття рішення може підштовхнути молоду людину до необміркованих дій, коли в ім'я обов'язку чи ідеалу вона не враховує деякі обставини та наслідки своїх вчинків. Це тип авантюрної поведінки, він нерідко пов'язаний з виявами індивідуалізму, честолюбства, безвідповідальності, прагненням виділитися.

Інший тип поведінки характеризується повною відмовою від рішучих дій, тому що людина боїться помилитися. Але слід враховувати, що сама відмова від вибору є однією з форм вибору, до того ж не найкращою.

Механізм цього процесу простий: до «примусової активності» людина робить те, до чого у неї немає ніякого імпульсу. Якщо в основній для школяра (навчальній) діяльності він виявляє активність, руховий імпульс, що походить із примусу, веде до втрати вольового потенціалу. Справжній вияв волі є можливим лише тоді, коли людина звикла наказувати собі, а не іншій людині. Проте, наказ собі самому - вже не наказ, це вже потреба робити те, до чого в даний момент суб'єкт ніякої потреби не відчуває » [6, с. 419]. Саме цей аспект у формуванні потреби подолати свою інерційність і виявити готовність до дії в будь-якій соціально значущій діяльності є проблемою у становленні морально-духовної особистості молодшої людини, оскільки вона спонукає до пошуку стимулів активності і викликає потребу в перетворенні свого «Я».

Висновки. Морально-духовні цінності виступають для конкретної людини важливими, суб'єктивно значущими орієнтирами, які визначають основну, гуманістичну сутність та спрямованість усієї її життєдіяльності. Обираючи ту чи іншу цінність, молода людина тим самим формує свого роду довгостроковий план своєї поведінки й діяльності, визначає тривалу смислову перспективу останньої. Соціально-економічні, культурні, релігійні, освітні, виховні традиції суспільства суттєво позначились на формуванні, становленні та значній деформації системи цінностей молодих людей. Моральні цінності не тільки вказують на тип спрямованості поведінки молодих людей, але й забезпечують реалізацію різноманітних норм моральної активності, вибір ідеалів, ціннісних орієнтацій, стилів, форм і способів регуляції поведінкових проявів, виступають детермінантами морального самовдосконалення особистості.

Отже, проблема формування морально-духовних цінностей сучасних молодих людей повинна постійно знаходитись у полі зору педагогів, батьків, психологів, психологічної служби школи, навчального закладу, суспільства і лише тоді, молоде покоління обиратиме загальнолюдські цінності.

1. Аристотель. Нікомахова етика / Αριστοτελους. Νηικα Νικομαχεια. - К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Боришевський М.Й. Духовність в особистісних вимірах. - Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. X, част. 4. - К., 2008. - С. 61-69.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах. - К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. - 340 с.
4. Маслоу. Самоактуалізація // Психологія личности: Тексти. - М., 1982. - С.108-117.
5. Моральний вибор / Под общ. ред. А. И. Титаренко. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. - 344 с.
6. Соколов Э.В. Культура и личность. - М.: Наука, 1972. - 478с.
7. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности/ В. А. Ядов. — 3-е изд., испр. — Москва: Омега-Л, 2007. — 567 с.